

Formuleren

Margreet Onrust
Arie Verhagen
Rob Doeve

Bohn Stafleu Van Loghum
Houten/Zaventem 1993

© 1993 M.G. Onrust, A. Verhagen, R.E. Doeve

ISBN 90 313 1591 5

1 De organisatie van de informatie in de zin

1.1 Inleiding

In dit boek zullen we de zin op alle mogelijke manieren tegen het licht houden. We laten bijvoorbeeld zien wat het uitmaakt als een zin in de tegenwoordige tijd staat, of juist in de verleden tijd, en wat het betekent voor de interpretatie van een zin als hij in de bedrijvende of juist in de lijdende vorm gegoten is. We hebben het ook over het verschil tussen een naamwoordelijk of juist werkwoordelijk geformuleerde zin, en de effecten die de keuze voor een van beide heeft op de voorstelling van zaken die gegeven wordt. Maar je gebruikt een zin natuurlijk in de eerste plaats om een bepaalde inhoud over te brengen, om iets aan iemand anders mee te delen. Dat aspect gaan we in dit eerste hoofdstuk centraal stellen: de zin als een middel om informatie over te brengen.

Met iedere zin bied je de lezer een stukje informatie aan. Die informatie kan goed overkomen, maar ook wel eens in het gedrang verloren gaan of verkeerd begrepen worden. Dat kan het gevolg zijn van verkeerd gekozen woorden; je hebt (weer eens) 'precies het verkeerde' gezegd en iemand in de war gebracht of zelfs beledigd. Over die gevallen hebben we het hier niet. In dit hoofdstuk zullen we het hebben over gevallen waar de informatie ongelukkig *georganiseerd* is. Bijvoorbeeld:

- 1 Osteoporose, verhoogde botafbraak, treedt op in de menopauze bij vrouwen.
- 2 (In de praktijk houdt dit in, dat er procedures ontwikkeld dienen te worden voor het registreren en coördineren van klachten. Maar dat niet alleen. Veel klachten ontstaan in de communicatieve sfeer.) Zürich verzekeringen ziet het trainen van medewerkers daarom als een randvoorwaarde bij een succesvolle klachtenbehandeling.
- 3 [...] dat als flippen een sportonderdeel van de Olympische Spelen zou worden, dit kabinet een gouden medaille moeiteloos voor ons land zou binnenhalen.

Zin 1 was bedoeld als de eerste zin van een populair-wetenschappelijk artikel over osteoporose. Hij geeft allereerst een beetje de indruk met de deur in huis te vallen; de lezer krijgt osteoporose, wat dat dan ook mag wezen, meteen voor de kiezen. Maar er is nog een merkwaardig effect, dat optreedt aan het eind van de zin. Op de een of andere manier krijg je uit het lezen van deze zin de indruk dat er ook een menopauze bij mannen is (kennelijk zonder gevolgen voor de botafbraak). Gelukkig weet je wel beter.

Zin 2 komt uit een verslag over klachtenbehandeling door bedrijven. Bijna ieder bedrijf heeft wel een of andere procedure om klachten van klanten af te handelen. Zürich verzekeringen heeft echter iets speciaals, iets wat boven de gebruikelijke ‘klachtgerichte’ aanpak uitgaat, en presenteert dat ook trots naar buiten. Het bedrijf heeft in het kader van de klachtenbehandeling zijn medewerkers op cursus gestuurd om hun communicatieve vaardigheden te trainen. Op deze juist ‘klantgerichte’ manier worden een hoop klachten meteen al voorkomen of in ieder geval in de kiem gesmoord. Toch zullen lezers van zin 2 het nieuwe en speciale van het trainen van medewerkers niet zo direct in de gaten hebben, en dat ligt aan de formulering.

Zin 3 komt uit een column van Annemarie Grewel in de Groene Amsterdammer. Hierin verwijt zij het kabinet-Lubbers II gestuntel van topklasse, zelfs goed voor Olympisch goud. Toch krijg je als lezer de indruk dat juist het *moeiteloze*, of het (*voor ons land!*) *binnenhalen* van die gouden medaille het boude van deze bewering uitmaakt. Je snapt desondanks de bedoeling wel, maar goed geformuleerd is anders.

Hoe organiseer je nu de informatie in de zin zó dat problemen als bij 1, 2 en 3 omzeild worden, en je boodschap eenduidig en helder bij de lezer overkomt? In paragraaf 1.2 zullen we twee principes bespreken die je daarvoor in het oog moet houden. Bij allebei is er een belangrijke rol weggelegd voor de *volgorde* waarin de woorden van de zin achter elkaar gezet worden. In paragraaf 1.3 zullen we bekijken hoe de beide verschijnselen samen voor bepaalde presentatie-effecten zorgen, en hoe je daar bij het schrijven mee om kunt gaan. Daarna, in paragraaf 1.4, komt aan de orde wat je kunt doen als je, bijvoorbeeld bij het reviseren van een tekst, te maken krijgt met ongelukkig georganiseerde zinnen.

1.2 Twee principes van informatiepresentatie

1.2.1 De thema-rhemastructuur

Het is een logische zaak dat een taalgebruiker bij het uiten van een zin, en dus bij het overbrengen van informatie aan een medetaalgebruiker, zal beginnen met een stukje informatie waarvan hij of zij kan veronderstellen dat het een plausibel

startpunt is voor de ander; een algemeen bekend iets, een vertrouwd iets, iets dat zojuist nog aan de orde was, een stukje informatie dat gemeenschappelijk bezit is van beide taalgebruikers, of algemeen inleefbaar. De rest van de informatie kan dan worden vastgeplakt aan zo'n plausibel startpunt. Bekeken vanuit het standpunt van de informatie-overdracht valt elke zin dus uiteen in twee delen: een startpunt voor de informatie en de rest van de informatie. Je kunt zeggen: de taalgebruiker neemt een bepaald stukje informatie als onderwerp voor het verdere gesprek in de zin. Of: de taalgebruiker presenteert een bepaald stukje informatie als handvat om de rest van de informatie mee aan te pakken. Of: de taalgebruiker presenteert een bepaald kader, waarbinnen de verdere informatie geplaatst kan worden.

In de taalkundige literatuur (vooral van de zogeheten Praagse School, vgl. bijvoorbeeld Halliday, 1985) wordt deze tweedeling van de informatie in de zin vaak aangeduid met de term *thema-rhemastructuur* (vrij vertaald: de structuur van 'het gespreksonderwerp' en 'datgene wat erover gezegd wordt'). Het is een structuur die in alle talen bestaat, maar per taal verschillend kan worden vormgegeven. In het Japans, bijvoorbeeld, wordt elk thema van de zin gemarkeerd door middel van het achtervoegsel *-wa*. In het Nederlands krijgt de *thema-rhemastructuur* zijn beslag met behulp van woordvolgorde. Preciezer gezegd: in het Nederlands fungeert het eerste zinsdeel van de zin altijd als thema, en de rest van de zin als rhema. Over het rhema zullen we het de rest van deze paragraaf niet meer hebben. Voor ons is vooral het begrip *thema* interessant.

De *thema-rhemastructuur* is een organisatieprincipe van de zin als informatie-eenheid; het thema staat dus los van grammaticale functies. In 4, 5 en 6 zie je bijvoorbeeld drie stukjes informatie die alle drie thema van hun zin zijn, maar grammaticaal verschillende functies hebben.

- 4 Ik kom morgen naar huis.
 5 Morgen zal alles anders zijn.
 6 Azuurblauw zou ik de lucht nou niet bepaald willen noemen.

In deze zinnen fungeren achtereenvolgens een subject, een tijdsbepaling en een bepaling van gesteldheid als thema. In principe kan elk zinsdeel, in elke grammaticale functie, de themapositie innemen, als zo'n zinsdeel in de context maar kan functioneren als plausibel startpunt. Wel is het zo dat sommige grammaticale functies zich vaker lenen voor de positie van startpunt dan andere. Veel 'gewone' Nederlandse zinnen (dus niet vragende of bevelende zinnen of iets dergelijks) beginnen bijvoorbeeld met het onderwerp vooraan. Blijkbaar is het heel goed mogelijk om datgene wat in een zin beschreven wordt, te interpreteren vanuit de persoon of de zaak die de 'handeling' die in het gezegde wordt uitgedrukt daadwerkelijk 'doet':

- 7 De Nierstichting wilde slechts één niersteenvergruizer voorfinancieren.
- 8 Wij staan er klaar voor om de nieuwe universiteit voor de 21ste eeuw te ontwerpen.

Ook beginnen zinnen geregeld met bepalingen van plaats of tijd; blijkbaar vormen dergelijke bepalingen een goed kader waarbinnen de rest van de informatie geïnterpreteerd kan worden:

- 9 In Zwitserland sneeuwt het al.
- 10 Na de grote vakantie zien we ze niet meer terug.

Aan deze laatste voorbeelden zie je overigens ook nog eens dat de themapositie wordt bekleed door zinsdelen en niet noodzakelijkerwijs door één woord. Die zinsdelen kunnen zelfs behoorlijk groot zijn (al is zo'n lange woordgroep, door de veelheid van informatie die erin besloten ligt, niet altijd handig als startpunt):

- 11 De tweede ronde in de strijd om de verdeling van de lusten en de lasten van de NSV vond plaats rond de toepassing van artikel 18 van de Wet Ziekenhuis Voorzieningen (WZV).
- 12 Het enige wat Vanunu eigenlijk heeft gedaan, is van binnen-uit het vermoeden bevestigen dat Israël over atoomwapens beschikt.

Zelfs een gehele deelzin kan functioneren als thema. Dat wil zeggen, de themarhemastructuur is ook aanwezig op het niveau van een samengestelde zin:

- 13 Wanneer men Russells 'The Philosophy of Logical Atomism' en Wittgensteins 'Tractatus' met elkaar vergelijkt, dan is het niet moeilijk naast zekere globale overeenkomsten ook diepgaande verschillen te ontdekken.

Hier vormt de mogelijkheid van vergelijken het kader, waarbinnen de informatie over te ontdekken verschillen en overeenkomsten begrepen moet worden. In hoofdstuk 7 ('Het schikken van zinnen') vind je meer over de effecten van een themafunctie voor deelzinnen. In paragraaf 1.4.2 bespreken we nog de presentatiemogelijkheden die voortvloeien uit het gegeven dat een deelzin natuurlijk zelf ook weer een thema-rhemastructuur heeft.

We kunnen dus vaststellen dat stukjes informatie die gepresenteerd worden aan het begin van een zin (soms verpakt in één woord, soms in grotere zinsdelen, soms in deelzinnen), de functie krijgen van thema, van startpunt. Dat betekent

dat ze op de een of andere manier als zodanig plausibel moeten zijn voor de hoorder of de lezer.

Dit gegeven verklaart al voor een gedeelte het onhandige van de formulering in 1: *osteoporose* is een term die voor de gemiddelde lezer niet vertrouwd is, en is daarom geen plausibel startpunt voor de informatie. Let wel, de keuze van *osteoporose* als thema is alleen ongelukkig in de specifieke context; het gaat in dit voorbeeld om de allereerste zin van een artikel. In dergelijke gevallen moet de plausibiliteit van een startpunt van ergens buiten de tekst zelf komen, dus uit de context van het leven van alledag. Maar dat is moeilijk met een term als *osteoporose*. Er waren natuurlijk geen problemen geweest als 1 was voorafgegaan door een andere zin, bijvoorbeeld als in 14:

- 14 Dit artikel gaat over osteoporose. Osteoporose, verhoogde botafbraak, treedt op in.....

Op deze manier is *Osteoporose* een plausibel startpunt voor de tweede zin: de term is al opgevoerd in de eerste. Er bestaat ook geen bezwaar tegen *Dit artikel* als thema van de eerste zin, omdat de lezer genoeg buitentekstuele kennis heeft om datgene wat hij of zij leest (in een tijdschrift of iets dergelijks) te plaatsen als een artikel.

Ook in 15 is de plausibiliteit van het gekozen startpunt kwestieus. Een beschouwing over de positie van de voormalige Amerikaanse president Reagan gaat van start met:

- 15 Een koningsdrama voltrekt zich deze nawinterdagen in Washington.

Een koningsdrama is weliswaar het grammaticale onderwerp, maar toch loopt de zin niet echt lekker als begin van een krante-artikel. Het niet nader gespecificeerde drama kan namelijk moeilijk dienen als startpunt voor de verdere informatie: de schrijver wil de gebeurtenissen karakteriseren als 'koningsdrama', maar dat is eerder een conclusie, of een stelling, dan een gezichtspunt dat wij allen (al aan het begin van het artikel) delen. De schrijver had zijn oordeel beter wat voorzichtiger kunnen introduceren, bijvoorbeeld door te schrijven:

- 15a Deze nawinterdagen voltrekt zich in Washington een koningsdrama.

of:

- 15b In Washington voltrekt zich deze nawinterdagen een koningsdrama.

1.2.2 *Het links-rechtsprincipe*

Natuurlijk is een taalgebruiker nog niet klaar als hij of zij een plausibel startpunt voor een zin heeft gekozen; voor het effectief overbrengen van informatie is meer nodig. In het bijzonder zal het nodig zijn het stukje informatie waaraan de taalgebruiker zelf de meeste *informatiewaarde* toekent duidelijk onder de aandacht van de lezer of de hoorder te brengen; een dergelijk informatief hoogwaardig, dus belangrijk, verrassend of opmerkelijk onderdeel moet dan ook in de zin de nodige prominentie krijgen.

Er zijn twee middelen waarmee een bepaald stukje informatie prominentie in de zin kan krijgen: *accentuering* en *woordvolgorde*. Het eerste hoort bij gesproken taal, het tweede bij geschreven taal. Woordvolgorde is dus in principe het meest interessant. Maar het opmerkelijke is dat accentuering (gesproken taal) óók een rol speelt in geschreven taaluitingen. Voordat we deze paradox toelichten, bespreken we de beide middelen afzonderlijk.

Eerst accentuering. Zoals bekend zorgen sprekers bij elke zin die ze uitspreken voor één of meer toonhoogtepieken in de intonatie: ze leggen accenten op bepaalde woorden, die daarmee extra opvallen. Dat heeft voor de interpretatie het effect dat de hoorder het idee krijgt dat er iets extra's aan de hand is met die woorden. In de praktijk zal de hoorder concluderen dat dergelijke woorden blijkbaar informatie dragen die op een of andere manier belangrijk is. Belangrijk in verband met hoge nieuwswaarde, of omdat het tegen de verwachting in is, of omdat het van groot belang is voor een goed begrip van de rest, of om nog weer andere redenen.

Sprekers kunnen kortom door het plaatsen van accenten uitmaken welk woord of welke woorden als informatief belangrijk gaan gelden. Ze kunnen in zin 16 bijvoorbeeld een accent leggen op *voor morgen*, of *mooi weer* of zelfs *voorspelt*, en daarmee die stukjes informatie steeds het meest nieuwswaardig maken

16 Het KNMI voorspelt voor morgen mooi weer.

Het plaatsen van accenten is met andere woorden vooral een zaak van de spreker en zijn of haar communicatieve bedoelingen. Dat wil niet zeggen dat er ook nog niet wat 'externe' factoren een rol spelen. Bijvoorbeeld het zogenaamde 'finale positie-effect', oftewel het gegeven dat het laatste accent van de zin in het meest neutrale intonatiepatroon altijd nog een beetje extra gewicht krijgt.

Dat beetje extra gewicht heeft in de eerste plaats te maken met de omstandigheid dat met het laatste accent ook het eindstuk van de zin begint. Als gevolg daarvan moet de toonhoogte die door het accent wordt ingezet duidelijk maken of de betreffende zin bedoeld is als een bevestigende of een vragende zin. Het laatste accent krijgt zo een extra communicatieve taak.

In de tweede plaats brengt de positie binnen het eindstuk van de zin vaak met

zich mee, dat het laatste geaccentueerde woord in het gedeelte zit waarin de zinsinformatie wordt ‘afgemaakt’: het beeld dat door de informatie wordt opgeroepen, krijgt zijn afronding. Met het uitspreken van het laatste geaccentueerde, en dus informatief belangrijke, woord wordt een bepaalde mogelijkheid als het ware vastgelegd. En wel juist die mogelijkheid die in de betekenis van dat geaccentueerde woord besloten ligt en niet de andere mogelijkheden die in principe ook aan de orde hadden kunnen komen. We kunnen dit demonstreren aan de hand van de voorbeelden 17 – 20:

- 17 de tiende van april.
- 18 de vriendin van mijn oma.
- 19 De minister leed een nederlaag in het kabinet.
- 20 Zij bezocht diezelfde middag haar oude en dierbare vriendin.

Als je deze voorbeelden uitspreekt zul je merken dat je per geval steeds meer dan één element accentueert (bv. zowel *tiende* als *april*). Maar steeds is het ook zo dat je het meest specifieke accent achteraan in de zin zult leggen. Daardoor wordt benadrukt dat *de tiende* juist de tiende is van *april*, en *de vriendin* van niemand anders dan *van mijn oma*, enzovoort. Soms krijgt het laatst geaccentueerde stukje informatie daardoor een zekere contrastwaarde mee. Het is ‘de tiende van *april*’ gaat dan betekenen: ‘van *april*, en dus juist niet van *mei*, of *juni* enzovoort’. Of in het geval van zin 16, ‘het KNMI voorspelt voor morgen *mooi weer*, en dus niet *bewolkt met neerslag*’. Het is vooral de context die bepaalt of er van een dergelijke contrastieve lezing sprake kan zijn.

Een laatste opmerking over het nu besproken neutrale intonatiepatroon: het laatste accent ‘achteraan in de zin’ betekent zeker niet altijd ‘helemaal achteraan in de zin’; het laatste accent heeft bijvoorbeeld in vaste uitdrukkingen en inherent bij elkaar horende zinsdelen de neiging iets naar voren te kruipen:

- 21 Gisteren zijn bij een auto-ongeluk drie personen om het leven gekomen.
- 22 Jaap beloofde zijn oma voortaan beter zijn best te doen.
- 23 Hier wordt gemeenschapsgeld op grote schaal over de balk gesmeten.

In gesproken taal geven we dus met behulp van accenten aan welke stukken informatie we – op welke manier dan ook – belangrijk vinden. Bij een neutraal intonatiepatroon krijgt het laatste geaccentueerde woord in de zin daarbij extra gewicht; de informatie van het laatste geaccentueerde woord is zo altijd prominent aanwezig. Anders gezegd, die informatie wordt met enige extra nadruk gepresenteerd als ‘belangrijk’.

Maar nu de stand van zaken in geschreven taal. De geschreven Nederlandse zin kent een vast schema voor de presentatie van informatie: het zogenaamde links-rechtsprincipe. Het links-rechtsprincipe houdt in dat de informatiewaarde van een zinsdeel in het normale geval oploopt naarmate dit zinsdeel meer aan de rechterkant van de zin komt te staan. Met andere woorden, aan de linkerkant van de zin staan de elementen die een lage informatiewaarde hebben, die niets nieuws bevatten, die uit de tekst of de context al bekend zijn. Aan de rechterkant staan juist elementen die een hoge nieuwswaarde hebben, die saillant zijn, belangrijk, verrassend.

Het links-rechtsprincipe laat zich illustreren met het volgende paar zinnen:

- 24 De spelleiding heeft Kommer Klein.
 25 Kommer Klein heeft de spelleiding.

In 25 wordt over de vroeger erg populaire radiopresentator Kommer Klein als een belangwekkend feit verteld dat hij de spelleiding heeft – en dus niet het muzikale gedeelte verzorgt, de stand bijhoudt, of voorzitter is van de jury. In 24 daarentegen vat je de aanwezigheid van spelleiding als vanzelfsprekend feit op, en bestaat het opmerkelijke van de informatie eruit dat deze in handen is van Kommer Klein – en blijkbaar niet in die van tijdgenoten als Greetje Kauffeld of Godfried Bomans of Theo Eerdmans, of wie dan ook – wat op zichzelf genomen ook gekund had.

Ook het feit dat in voorbeeld 3 de zinsdelen *moeiteloos, voor ons land* en *binnenhalen* belangrijker lijken dan die *gouden medaille* waar het Grewel om te doen moet zijn geweest, is een gevolg van het links-rechtsprincipe. Deze zinsdelen staan rechts van *een gouden medaille*, en hebben daarmee een grotere informatiewaarde.

Het links-rechtsprincipe is dus van groot belang voor iedereen die een zin op papier zet. Maar we hebben in deze paragraaf niet voor niets veel aandacht besteed aan accentuering in gesproken taal. We deden dat omdat het intonatiepatroon van de spreker van invloed is op de stand van zaken in geschreven taal. Het is namelijk niet mogelijk om een geschreven zin zonder intonatie te lezen; een lezer brengt bij iedere geschreven zin voor zichzelf onwillekeurig een bepaalde intonatie aan, en 'spreekt' die zelfs in sommige gevallen (vooral bij onduidelijke, moeilijke zinnen) in zichzelf 'uit'. In ieder geval in eerste instantie (maar zie paragraaf 1.4.3) zal de lezer daarbij uitgaan van het neutrale intonatiepatroon, en dan ook verwachten dat ergens achterin de zin een specifiek accent aangebracht moet worden. Oftewel, zonder tegenbericht leest de lezer een zin met een beetje extra gewicht op het laatste accent ergens achter in de zin, en maakt zo de informatieve inhoud van dat laatste geaccentueerde woord extra 'belangrijk'. Bolinger (1965) noemt dit het verwachtingspatroon van de lezer.

De invloed van het verwachtingspatroon van de lezer helpt bij het begrijpen van het merkwaardige contrasteffect in voorbeeld 1; de indruk dat er eveneens

een menopause bij mannen zou moeten bestaan wordt gewekt door de plaatsing van *bij vrouwen* op de meest rechtse positie in de zin. *Bij vrouwen* wordt dus gepresenteerd als belangwekkend. Bovendien veroorzaakt in gesproken taal het extra gewicht op *bij vrouwen* de suggestie van een andere mogelijkheid die bewust is uitgesloten. En in dit geval is de meest voor de hand liggende uitgesloten mogelijkheid *bij mannen*.

Kortom, het effect van het links-rechtsprincipe wordt, in het normale geval, versterkt door het intonatiepatroon in gesproken taal (voor een uitgebreide bespreking van het verwachtingspatroon van de lezer, zie Bolinger, 1965. Zie ook Van As, 1991, voor meer details over accentplaatsing in geschreven taal). De twee middelen die zorgen voor prominentie van een element met hoge informatiewaarde concentreren zich namelijk beide op het laatste stuk van de zin: het links-rechtsprincipe geeft in geschreven taal de hoogste informatiewaarde aan een element achteraan in de zin, en het intonatiepatroon van het Nederlands geeft door middel van het laatste accent van de zin een woord achter in de zin extra gewicht.

1.3 De effecten van twee principes

Uit de tweede paragraaf rijst het volgende beeld op. De informatie-overdracht in elke zin begint met een startpunt, een bepaald thema. Dit startpunt wordt gevormd door het eerste zinsdeel in de zin. Dit eerste zinsdeel is ook het element dat het laagste scoort op de schaal van de informatiewaarde (links-rechtsprincipe). Het bevat het minste nieuws, zal dus een stukje informatie bevatten dat voor de lezer al bekend zal zijn. In het normale geval valt themapositie dus samen met 'vertrouwdheid', en dat is natuurlijk ook wel mooi: een stukje informatie kan des te plausibeler functioneren als startpunt wanneer dat stukje vertrouwd is voor de lezer.

Daarnaast is het zo dat de informatieve waarde van zinslementen het hoogst is aan de rechterkant van de zin. Het informatief meest belangwekkende deel van de zin, dus het meest rechtse deel, krijgt bovendien extra gewicht omdat in gesproken taal daarbinnen het laatste accent van de zin valt.

De organisatie van de informatie in de zin kent dus twee belangrijke posities. Eén positie aan het begin van de zin, die we in paragraaf 1.2.1 hebben leren kennen als het startpunt van de informatie. Eén positie aan het eind van de zin, die we in 1.2.2 uitgebreid hebben besproken. Vanaf nu zullen we deze laatste positie aanduiden als het focuspunt van de informatie. Let op dat het startpunt van de informatie altijd de eerste positie van de zin inneemt, terwijl de positie van het focuspunt enigszins flexibel is: altijd ergens achteraan in de zin, maar niet altijd op precies de laatste plaats van de zin.

Deze vaststelling geldt echter alleen, we hebben dat misschien al tot vervelens

toe opgemerkt, voor het normale geval. Het 'abnormale' geval doet zich voor wanneer een taalgebruiker een zin wil uiten, waarin het informatief meest interessante element nu eens niet achteraan in de zin staat. In gesproken taal heeft hij of zij dan relatief weinig problemen, want een verandering in het neutrale intonatiepatroon is voldoende. De taalgebruiker zegt dan bijvoorbeeld zinnestelsels als 26, 27 of 28:

- 26 De broers hadden geen boodschap aan het bericht dat Amalia in het ziekenhuis lag, maar zijzelf bezocht nog diezelfde middag haar lievelingstante.
- 27 Je mag het dan misschien onzin vinden, maar we kopen in Roemenië een tweede huis.
- 28 Piët had dat tafeltje omgegooid.

In de accentuering van deze zinnen valt het extra gewicht op elementen ergens middenin de zin, of zelfs helemaal vooraan in de zin. Daarmee zijn de elementen in de laatste positie hun status van informatief meest belangwekkende elementen ook meteen kwijt. Ze krijgen niet of nauwelijks accent, en krijgen informatief gezien het karakter van gewone elementen. Op deze manier wordt duidelijk dat in de betreffende informatie-eenheden niet de lievelingstante, of het tweede huis, of het omgooien het meest opmerkelijk zijn, iets wat je op basis van hun plaats in de zin wel zou denken. Integendeel, het gaat om 'diezelfde middag', 'in Roemenië' en 'Piet'. Juist door het omgooien van het neutrale intonatiepatroon wekt de spreker de indruk dat er een speciale reden moet zijn waarom dit zo is: deze tijd, plaats en persoon hebben grote informatiewaarde omdat ze anders zijn dan verwacht of verondersteld. Bij een dergelijk naar voren geschoven accent krijg je dus wèl erg gauw het effect van stevige contrastwaarde: 'in Roemenië', en niet 'in de Dordogne'; 'Piet', en niet 'Jan'.

Een taalgebruiker als spreker kan dus accenten leggen op elementen die juist niet achter in de zin staan. Hij of zij doorbreekt daarmee de normale gang van zaken en sorteert zo een duidelijk effect: een bepaald element wordt op speciale wijze benadrukt, of met iets anders gecontrasteerd. In ieder geval is het zo dat dit element wordt ervaren als het zinsonderdeel met de hoogste informatiewaarde. De taalgebruiker als schrijver zou iets vergelijkbaars moeten doen om het links-rechtsprincipe te doorbreken: met accentuering kan immers het olopende patroon van lage naar hoge informatiewaarde doorbroken worden. Neem bijvoorbeeld het geval van zin 2, die we hier even zullen herhalen als 29:

- 29 [...] Zürich verzekeringen ziet het trainen van medewerkers daarom als een randvoorwaarde bij een succesvolle klachtenbehandeling.

Hier bevat *het trainen van medewerkers* in feite het stukje informatie dat als speciaal belangrijk gepresenteerd zou moeten worden. We hebben al gemerkt dat daarvoor iets moet gebeuren, omdat *het trainen van medewerkers* in de zin zoals hij er nu staat in het niet zinkt bij *een randvoorwaarde bij een succesvolle klachtenbehandeling* aan de rechterkant van de zin. Het leggen van het laatste accent op *het trainen van medewerkers* zou nu een uitstekende oplossing zijn. Echter, papier geeft geen geluid en een schrijver kan dus het benodigde speciale accent niet laten horen. Nog een voorbeeld is het geval 30:

- 30 In de kring van de CDA-ministers was overwegend een lichte voorkeur voor Van Kemenade, terwijl de VVD-ministers een sterke voorkeur hadden voor Van Kemenade.

NRC Handelsblad, geciteerd in Keijsper (1989).

Zonder enige twijfel is in deze zin een tegenstelling bedoeld tussen *lichte voorkeur* en *sterke voorkeur*. Het verwachtingspatroon van de lezer is echter zo sterk dat hij of zij hier in eerste instantie een tegenstelling in zal lezen tussen *Van Kemenade* en *Van Kemenade*, beide immers ook volgens het links-rechtsprincipe de elementen met de hoogste informatiewaarde. Doordat *een sterke voorkeur* in het midden van de zin staat zou de bedoelde tegenstelling alleen uit de verf kunnen komen door het neutrale intonatiepatroon te doorbreken en *een sterke voorkeur* van een stevig accent te voorzien. Maar een dergelijk accent kan de schrijver niet laten horen.

Er zijn in principe twee mogelijkheden om dit probleem op te lossen. Een schrijver kan in de eerste plaats de benodigde ongewone accentuering visueel duidelijk maken, met behulp van onderstreping, vet, cursief, of met de bekende accenttekens. Bijvoorbeeld:

- 29a [...] Zürich verzekeringen ziet *het trainen van medewerkers* daarom als een randvoorwaarde bij een succesvolle klachtenbehandeling.

Het nadeel van een dergelijke oplossing is alleen dat er bij geregeld gebruik van dit soort signalen al heel gauw een schreeuwerig en bijna ongenietbaar stukje tekst ontstaat.

De schrijver kan ook proberen om de gewenste contrastlezing af te dwingen met behulp van de context. Dat wil zeggen, hij of zij kan de voorafgaande zin(nen) zo proberen in te richten dat een lezer automatisch het neutrale intonatiepatroon verlaat. Een voorbeeld: de contrastlezing van 28 zou afgedwongen kunnen worden als in 31:

- 31 Iedereen dacht dat het tafeltje was omgegooid door de hond.
Maar wat bleek: Piet had dat tafeltje omgegooid.

In de praktijk is het echter zelden mogelijk om op deze wijze een contrastlezing bij de lezer af te dwingen. Dat wil zeggen, bij eerste lezing.

De taalgebruiker als schrijver kan dus maar beter afzien van de gedachte dat bijvoorbeeld *het trainen van medewerkers* met behulp van een of ander lay-outsig-naal of anderszins afgedwongen contrastlezing onder de aandacht kan worden gebracht. Verstandiger is het om maar gewoon in te spelen op het in paragraaf 1.2.2 besproken verwachtingspatroon van de lezer: het ‘gewichtigste’ accent van de zin zal wel gewoon het laatste accent zijn en ergens achter in de zin aangebracht moeten worden. Met andere woorden, als de lezer zonder tegenbericht een zin voor zichzelf intoneert met een beetje extra gewicht ergens achterin de zin moet een schrijver er maar voor zorgen dat het stukje informatie dat voor hem of haar het meest cruciaal is, ook inderdaad op die belangrijke laatste positie in de zin terecht komt. Op die manier wordt dat stukje informatie er vanzelf door de hoge informatiewaarde en het accent uitgelicht.

We zien dus hoe sterk de invloed is die een fenomeen uit de gesproken taal -accentuering- uitoefent op de geschreven taal. Het neutrale intonatiepatroon is zo ‘ingeslepen’ dat een schrijver zich er maar het beste naar kan voegen bij het presenteren van elementen met hoge informatiewaarde. Hij of zij heeft immers weinig mogelijkheden om een ander intonatiepatroon – en daarmee een ander focuspunt van de informatie – te suggereren.

1.4 Het manoeuvreren met zinsdelen

Bij de organisatie van de informatie moet een schrijver, zoveel is in paragraaf 1.3 wel duidelijk geworden, extra aandacht besteden aan de posities aan het begin en aan het einde van de zin. Maar daarmee is natuurlijk nog niet gegarandeerd dat zinnen als 1, 2 en 3, of 30, niet meer zullen voorkomen. Zeker in eerste versies van teksten zullen dit type onhandige formuleringen regelmatig opduiken.

Dat brengt ons bij de vraag wat je moet doen als je merkt dat er iets schort aan de organisatie van de informatie in een zin. Gezien de belangrijke rol van woordvolgorde bij de organisatie van de informatie ligt het antwoord eigenlijk al voor de hand: je gebruikt grammaticale middelen die te maken hebben met woordvolgorde om alsnog de juiste elementen op de laatste positie in de zin te krijgen – of natuurlijk op de eerste positie. Je gaat dus op basis van het verwachtingspatroon van de lezer manoeuvreren met de zinsdelen, zodanig dat het gewenste thema van de zin vooraan komt te staan, en het gewenste focuspunt van de informatie aan het eind. Deze woordvolgorde-middelen lopen uiteen van ‘eenvoudige’ verplaatsing, tot meer ingewikkelde constructies. We lopen er een paar langs.

1.4.1 Eenvoudige verplaatsing

Vooropplaatsing

Vooropplaatsing is een middel waarmee je elementen voorop kan zetten. De term vooropplaatsing verraadt al dat het gaat om een middel dat vooral wordt gebruikt ten behoeve van elementen die minder vaak of zelden de eerste positie in de zin bezetten. Als een zin begint met het onderwerp (een gebruikelijke manier van doen) vat je het element dat die functie vervult immers niet zozeer op als 'vooropgeplaatst'; dat doe je pas bij elementen in andere functies. Vergelijk bijvoorbeeld het verschil tussen 32 en 33:

- 32 Ik heb hier geen vlinders gezien.
33 Vlinders heb ik hier niet gezien.

In de tweede paragraaf bespaken we al iets van de achtergrond hiervan: het is heel natuurlijk en vertrouwd om een bepaalde gebeurtenis verteld te krijgen vanuit de persoon of zaak die de handeling die in het gezegde wordt uitgedrukt metterdaad 'doet'. Dit gegeven geeft al aan dat je vooropplaatsing altijd met de nodige omzichtigheid moet hanteren. In de eerste plaats moet je bedacht zijn op het effect dat je sorteert als de lezer het gebeuren niet meer direct vanuit de handelende persoon of zaak kan interpreteren. Maar belangrijker voor het onderwerp van dit hoofdstuk is dat je bij vooropplaatsing steeds goed moet opletten of het betreffende vooropgeplaatste element wel kan functioneren als startpunt voor, of als kader van, de informatie in de eigen zin. Bovendien moet je steeds goed bekijken of de aansluiting met de context nu geen problemen of ongewenste effecten oplevert. In beide gevallen namelijk kan de zo belangrijke plausibiliteit van het vooropgeplaatste element als startpunt in gevaar komen.

Bij wijze van illustratie van de 'gevaaren' van vooropplaatsing bespreken we een paar ongelukkige gevallen:

- 34 (Toch is het niet zo dat mijn bankrekening een astronomisch bedrag kent, maar inderdaad:) over de balk heb ik het geld niet gesmeten.
35 Aan verouderde lesmethoden en leerboekjes is tegenwoordig de gebrekkige kennis van vreemde talen in Nederland te wijten. (De Delftse hoogleraar A.G. Sciarone pleit voor een nieuwe aanpak.)
36 Vele slachtoffers heeft de kinderverlamming, speciaal onder de jonge kinderen, reeds gemaakt.

In 34 moet *over de balk* dienen als kader voor de rest van de informatie, maar op een of andere manier lukt dat niet: de 'gewone' lezing lijdt schipbreuk omdat het

niet wil lukken om *gesmeten* als interessant nieuws in het kader van *over de balk* te interpreteren. Immers, *over de balk* en *gesmeten* zijn onderdelen van een vaste combinatie. De beste alternatieve mogelijkheid voor een zinvolle interpretatie is een lezing waarbij *over de balk* contrastaccent krijgt. Dit contrastaccent geeft dan aan dat het nieuwswaardige van de mededeling juist is dat het geld precies over de balk gesmeten is, en niet bijvoorbeeld in de goot. Maar dat is een gekke tegenstelling, in verband met het feit dat *over de balk* en *gesmeten* inherent bij elkaar horen. Twee onderdelen van een vaste uitdrukking komen hier dus in een vreemde relatie tot elkaar te staan, met als resultaat een vreemde zin.

35, uit een voorpagina van het NRC Handelsblad, is een aankondiging van een artikel verderop in de krant. De zin doet merkwaardig aan, omdat het vooropgeplaatste *aan verouderde lesmethoden en leerboekjes* tegelijk startpunt en focuspunt van de informatie is. Immers, bij lezing van deze zin merken we dat het neutrale intonatiepatroon een merkwaardig geheel oplevert, en dat we alleen met een stevig accent op *aan verouderde lesmethoden en leerboekjes* een zin krijgen die zonder problemen te interpreteren is. Daarmee geven we dan nadrukkelijk aan dat dit gedeelte hoge informatiewaarde heeft, en dat de informatie afgezet moet worden tegen iets anders (paragraaf 1.4.3).

Dit afwijkende intonatiepatroon is nu precies iets wat een schrijver niet gemakkelijk meteen al bij eerste lezing bij zijn lezer afdwingt (zie eveneens paragraaf 1.3); alleen al daarom is deze vooropplaatsing riskant. Maar problematischer is het feit dat een startpunt met hoge informatiewaarde zijn plausibiliteit niet zonder meer aan 'vertrouwdheid' kan ontlenuen. Er moet in de context iets zijn waartegen de lezer *aan verouderde lesmethoden en leerboekjes* kan afzetten. Omdat het hier gaat om een eerste zin van een tekst, moet deze context geleverd worden door de algemene kennis van de wereld. Maar wie van de krantelezers heeft zo gauw paraat waar de gebrekkige kennis van vreemde talen normaliter aan wordt geweten? Net als in zin 15 is het startpunt van de informatie in deze zin tegelijk de onverwachte apotheose.

Zin 36 is de eerste zin van een voorlichtingsbrochure uit de jaren vijftig, over inenting. Bij deze oproep om toch vooral te laten inenten (niet vanzelfsprekend in die tijd) heeft de schrijver het schrikbeeld van de al gevallen slachtoffers blijkbaar zo sterk voor de ogen gestaan dat hij koos voor een opvallende vooropplaatsing van *vele slachtoffers*, om deze tot het startpunt van de informatie te maken. Maar in feite heeft *vele slachtoffers* bij de lezers van de circulaire geen onmiddellijke plausibiliteit. Erger is dat er aan het einde van de zin geen elementen lijken te zijn die kunnen fungeren als focuspunt van de informatie. Dat weerspiegelt zich in het gegeven dat het neutrale intonatiepatroon ook bij deze zin niet goed uitkomt. De enige oplossing voor de lezer is dan een ander intonatiepatroon, maar ook dat biedt weinig soelaas; geen van de elementen die geaccentueerd zouden kunnen worden verdragen het daarbij behorende effect van afzetten-tegen-iets-anders. In het bijzonder helpt een contrastieve lezing van *vele*

slachtoffers ook niet. Tegen welke andere mogelijkheden zou de lezer de *vele slachtoffers* kunnen afzetten?

Het is dus duidelijk dat je bij het gebruiken van vooropplaatsing vooral moet letten op de plausibiliteit van bepaalde contrastieve effecten die je kan oproepen, en op de mogelijkheid om zo'n contrastieve lezing ook inderdaad bij eerste lezing bij je lezer af te dwingen. We hebben al gesteld dat dat afdwingen eigenlijk alleen kan via de omringende tekst.

Achteropplaatsing

Het tegendeel van de vooropplaatsing is, hoe kan het anders, het middel van de achteropplaatsing. Met behulp van dit middel kun je dus zinsdelen naar achteren in de zin verplaatsen. Bijvoorbeeld *vele slachtoffers* in een mogelijke herschrijving van 36:

- 36a Speciaal onder de jonge kinderen maakte de kinderverlamming reeds vele slachtoffers.

Je ziet ook onmiddellijk het effect van deze manoeuvre: *vele slachtoffers* staat nu op de positie van focuspunt, en functioneert als het gedeelte met de hoogste informatieve waarde.

Soms is het niet goed mogelijk elementen zonder meer naar achteren te plaatsen, al zou dat voor de organisatie van de informatie gunstig zijn. In zo'n geval kun je wel eens gebruik maken van andersoortige constructies, die als neveneffect woordvolgordeveranderingen met zich meebrengen. Zo zou je bijvoorbeeld zin 28 met behulp van de *lijdende vorm* zo kunnen herschrijven dat *Piet* de focuspuntpositie gaat bezetten:

- 28 Piét had dat tafeltje omgegooid.
37 Dat tafeltje was omgegooid door Piet.

Net als in 28 functioneert *Piet* in 37 als het meest belangwekkende onderdeel van de mededeling, al is er een duidelijk verschil: *Piet* in 28 wordt als gevolg van de noodzakelijke toevoeging van contrastaccent veel sterker afgezet tegen andere mogelijke daders dan *Piet* in 37. Je zou kunnen zeggen dat de positie van het focuspunt duidelijk neutraler is, en minder nadrukkelijk. Zoiets moet natuurlijk maar kloppen met de bedoeling die je met de mededeling hebt.

Maar zelfs met de mogelijkheden die constructies als de lijdende vorm bieden, blijft het zo dat achteropplaatsing van elementen in een zin lang niet altijd mogelijk is. Andere volgorderegels van de Nederlandse taal kunnen namelijk in de weg staan. De belangrijkste hinderpaal in dit verband is de volgorderegel die erop neerkomt dat er in bijzinnen en zinnen met samengestelde werkwoorden vast een werkwoord achteraan in de zin staat. In 38 zie je bijvoorbeeld dat

tegenstrijdige resultaten als gevolg van de bijzinsvolgorde niet achter *oplevert* geplaatst kan worden:

- 38 Een veelal als lastig ervaren probleem in het spellen is nu dat toepassing van deze twee principes regelmatig *tegenstrijdige resultaten* oplevert.

Hetzelfde probleem doet zich voor met *drie verschillende typen betrouwbaarheid* in 39:

- 39 In het voorafgaande werden drie verschillende typen betrouwbaarheid onderscheiden.

Nu is het gelukkig zo dat dergelijke werkwoorden in gesproken taal het laatste accent niet vaak naar zich toetrekken; in 38 en 39 kunnen *tegenstrijdige resultaten* en *drie verschillende typen betrouwbaarheid* bijvoorbeeld toch nog als focuspunt van de informatie fungeren. Als het echter om wat voor reden dan ook echt nodig zou zijn om bepaalde elementen volledig achteraan in de zin te plaatsen, zou een radicalere herschrijving de beste keuze zijn. Voor zin 39 zou bijvoorbeeld een verandering van passief naar actief een oplossing zijn:

- 39a In het voorafgaande onderscheidde we drie verschillende typen betrouwbaarheid.

Ook de regel achteropplaatsing heeft dus zijn beperkingen. Er zijn gevallen waarbij toepassing van de regel een schending van andere regels kan betekenen. Soms kun je elementen alleen werkelijk achteraan plaatsen door een zin meer of minder ingrijpend te herschrijven.

1.4.2 *Andere constructies*

De presentatieve constructie

De presentatieve constructie, te herkennen aan het gebruik van *er* plus een vorm van *zijn*, is een constructie die iedereen wel kent uit sprookjes; in plaats van

- 40 Een prinsesje was eens erg bedroefd.

beginnen die namelijk altijd met

- 41 Er was eens een prinsesje, dat erg bedroefd was.

De reden voor het gebruik van deze constructie is, dat *een prinsesje*, zeker aan het begin van het verhaal, nog volkomen onbekend is. Ze is daarom geen geschikt

startpunt voor de informatie die gaat komen; ze moet juist met een zekere omzichtigheid het verhaal binnengebracht worden, en dat kan met behulp van een vagelijk lokaal, 'presentatief' kader, waarbij *een prinsesje* zelf naar achteren schuift.

Een speciaal kenmerk van veel gevallen van deze constructie is bovendien nog dat ze niet alleen verplaatsen, maar ook nieuwe elementen in de zin brengen, en de zin eigenlijk opsplitsen in twee deelzinnen: de enkelvoudige zin 40 wordt door de presentatieve constructie de samengestelde zin 41. Op het vlak van de informatie-overdracht lijkt zin 41 daarmee op zin 13: de eerste deelzin functioneert als kader waarbinnen de informatie in de tweede deelzin geïnterpreteerd moet worden. Met andere woorden, de informatie over het bestaan van een prinsesje vormt het kader waarbinnen het nieuwsfeit dat zij bedroefd is, begrepen moet worden.

Maar er is nog een ander aspect. Een deelzin is óók een zin, en dat wil zeggen dat hij óók twee belangrijke posities heeft, en wel aan het begin en aan het eind. Het opsplitsen van een zin in twee deelzinnen betekent dus onder andere het creëren van een extra thema- en een extra focuspuntpositie. In de presentatieve constructie zie je deze mogelijkheid vooral benut in het creëren van een nieuw thema (*er*), waardoor het prinsesje in de focuspuntpositie van de eerste deelzin kan komen. Let op dat *bedroefd* daarbij in focuspuntpositie kan blijven, zij het in die van de tweede deelzin. Dat is prettig, want in de oorspronkelijke zin was dat toch een cruciaal element in de informatie. De tweede themapositie, die van de tweede deelzin, wordt gebruikt om het focuspunt uit de eerste deelzin tot startpunt van de informatie in de tweede deelzin te maken (*dat*).

Dit type presentatieve constructie komt dus vooral goed van pas in situaties waarin het element op de themaplaats eigenlijk beter tot zijn recht zou komen als focuspunt van de informatie, terwijl die focuspuntpositie al ingenomen is door een element dat daar eigenlijk ook uitstekend op zijn plaats is.

Gekloofde en pseudo-gekloofde zinnen

Er zijn meer constructies die, bij wijze van neveneffect, een reeks deelzinnen creëren, en zo een handig middel kunnen zijn voor het manoeuvreren met elementen. Dit geldt met name voor gekloofde en pseudo-gekloofde zinnen. Gekloofde zinnen zijn zinnen als 42a:

- 42 De bejaardenpartij heeft de verkiezingen gewonnen.
 42a Het is de bejaardenpartij die de verkiezingen gewonnen heeft.

Pseudo-gekloofde zinnen zijn zinnen als 43a:

- 43 De late datum treft hierin het meest.
 43a Wat hierin het meest treft is de late datum.

Beide constructies creëren twee extra ‘rand’posities, want ze creëren een extra (deel)zin. Ze sorteren daarbij verschillende effecten.

De gekloofde zin-constructie betekent een oplossing voor een schrijver die een bepaald element in de zin extra zou willen accentueren. Bijvoorbeeld in 42: De bejááááardenpartij heeft de verkiezingen gewonnen! (‘wel heb je ooit! En wij maar rekenen op de PvdA!’). Op papier kan hij of zij dat echter niet zomaar doen (zie ook paragraaf 1.3). Toepassing van achteropplaatsing biedt geen goede oplossing, want dat zou het risico met zich meebrengen dat het bedoelde contrasteffect voor *de bejaardenpartij* zou komen te vervallen. Het focuspunt is immers neutraler dan een contrastieve vooropplaatsing. Bovendien zouden de zinsdelen *de verkiezingen* en *gewonnen* naar voren schuiven en lage informatiewaarde krijgen:

42b De verkiezingen zijn gewonnen door de bejaardenpartij

Als de schrijver toch van zijn of haar bijzondere verbazing of verbijstering wil getuigen, kan dat gebeuren met behulp van de gekloofde zin-constructie, dus als 42a. De bejaardenpartij schuift dan naar de focuspuntpositie van de eerste deelzin, terwijl er voor de themaplaats in deze deelzin weer een inhoudelijk leeg element gekozen wordt. Het saillante feit van de winst van de partij kan in de tweede deelzin op de, al bedoelde, belangrijke positie blijven staan.

De pseudo-gekloofde zin in 43a lijkt op het eerste gezicht alleen maar bezig met het achteropplaatsen van een element dat bij nader inzien toch niet als thema moest fungeren, maar juist een informationeel punt moest scoren. In het voorbeeld dus *de late datum*. Dit is echter niet de enige mogelijke functie van deze constructie. 43b zou namelijk in bepaalde contexten ook heel goed mogelijk zijn:

43b De(ze) late datum is wat hierin het meest treft

In essentie heeft het ‘pseudo-kloven’ van een zin dus vooral te maken met het isoleren van een bepaald element uit die zin (in dit geval *de late datum*). De gekozen onderlinge volgorde van de deelzinnen bepaalt vervolgens de informationele effecten. Als een schrijver kiest voor volgorde 43b, verandert hij of zij niets aan de thematische status van *de late datum*: dit element maakt deel uit van een deelzin die in zijn geheel als thema voor de rest van de informatie functioneert en is bovendien binnen de eigen deelzin ook thema. Bij een volgorde als 43a vindt er wel een verandering in de organisatie van de informatie plaats. De pseudo-kloving verschuift een element van de themaplaats naar de positie van focuspunt. Daar komt dan nog bij dat ook *treft* nu meer nadruk krijgt, omdat dit element op de positie van focuspunt van de eerste deelzin is terechtgekomen.

Ook voor de constructies die in deze paragraaf aan de orde zijn gekomen, geldt natuurlijk de waarschuwing dat ze niet onbeperkt toegepast kunnen wor-

den. Naast hun effecten op het gebied van de woordvolgorde sorteren ze namelijk nog andere effecten, die horen bij hun specifieke karakter. Zo zijn deze constructies nogal ‘zwaar’, nogal nadrukkelijk, en dat is niet altijd gewenst.

Laten we nu, tot slot van dit hoofdstuk, eens kijken wat we in concreto zouden kunnen repareren aan de formuleringen van 1, 2 en 3.

In 1 hadden we problemen met zowel *osteoporose* op de themapositie, als met *bij vrouwen* op de positie van focuspunt. In paragraaf 1.2.1 suggereerden we al een oplossing 14, die neerkwam op het invoegen van een extra zin. Maar 14 lost het probleem van de ongewenste (lichte) contrastwaarde van *bij vrouwen* niet op. Om dat effect teniet te doen, hebben we betoogd, moeten we *bij vrouwen* naar voren verplaatsen. In 44 vind je een herschrijving die eigenlijk twee vliegen in één klap slaat:

- 44 Bij vrouwen treedt in de menopauze dikwijls osteoporose op.
Osteoporose is verhoogde botafbraak [...]

We hebben nu *bij vrouwen* tot startpunt van de informatie gemaakt, wat heel goed kan omdat vrouwen in onze cultuur geen onbekend verschijnsel zijn. Tegelijk staat *osteoporose*, het fenomeen waar het artikel over zal gaan, achter in de zin en functioneert daardoor dus als focuspunt van de informatie. Merk op dat het van *treedt* afgescheiden stukje *op* niet het laatste accent van de zin naar zich toetrekt. Het valt dus onder de categorie die we in 21, 22 en 23 bij de kop hadden.

Bij 2 en 3 zaten we met het probleem dat de zinsdelen die bedoeld waren als informatief zeer belangwekkend (*het trainen van medewerkers* en *een gouden medaille*) niet rechts genoeg in de zin geplaatst waren. Achteropplaatsing is dus het parool. Zin 2 zou bijvoorbeeld herschreven kunnen worden als 45:

- 45 Een randvoorwaarde bij een succesvolle klachtenbehandeling is volgens Zürich verzekeringen dan ook het trainen van medewerkers.

Of wat vrijer:

- 45a Voor een succesvolle klachtenbehandeling moeten volgens Zürich verzekeringen de medewerkers van het bedrijf dan ook trainingen volgen.

Een oplossing voor 3 zou er als volgt kunnen uitzien:

- 46 [...] dit kabinet voor ons land moeiteloos een gouden medaille zou binnenhalen.

45a en 46 laten overigens nog eens duidelijk de beperkingen van de regel achteropplaatsing zien, oftewel de uitzonderingen op het links-rechtsprincipe. We krijgen in 46 *een gouden medaille* niet helemaal naar achteren. Dat lukt ook niet met *trainingen* in 45a. *Volgen* en *zou binnenhalen* zijn respectievelijk hoofdwerkwoord van een samengesteld gezegde en werkwoordelijk gedeelte van een bijzin, en dus geen van beide van de laatste plaats weg te krijgen. Gelukkig is dat niet zo erg; ze trekken ook hier het laatste accent niet naar zich toe, zodat *trainingen* en *een gouden medaille* toch als focuspunt van de informatie kunnen functioneren.

Samenvatting informatie in de zin

Bij het presenteren van informatie is het belangrijk de lezer een plausibel startpunt te bieden voor het verwerken van de informatie. Daarnaast gaat het erom prominentie te geven aan die stukjes informatie die van speciaal belang zijn. Deze twee doelstellingen kun je realiseren door gebruik te maken van de eerste positie in de zin, en van het laatste gedeelte van de zin. Elementen op de eerste positie in de zin fungeren namelijk altijd als thema, als startpunt voor het interpreteren van de informatie. Elementen achterin de zin, daarentegen, zullen juist geïnterpreteerd worden als het meest saillante, belangrijke, onverwachte, nieuwswaardige, opmerkelijke, enzovoort gedeelte van de informatie. Het organiseren van de informatie bestaat dus voor een belangrijk gedeelte uit het manoeuvreren met zinslementen, zodanig dat het juiste element als thema of als focuspunt gaat fungeren. Daarbij kun je gebruik maken van grammaticale middelen die te maken hebben met woordvolgorde.

Oefeningen

I

In de fragmenten (a) en (b) hieronder is er iets mis met de organisatie van de informatie. Leg uit wat volgens jou het probleem is, en stel een verbetering voor.

- (a) Een goede structuur is aanwezig in het formulier. Zo worden eerst algemene vragen gesteld (ingang/duur van de verzekering en vakantiebestemming) waarna de diverse soorten schade, naar thema gestructureerd, zelf het belangrijkste onderwerp worden.
- (b) Ter gelegenheid van de verhuizing van de Utrechtse Letterenfakulteit naar de Trans in Utrecht, werd dit boek door een 17-tal auteurs geschreven. Op zeer gevarieerde wijze wordt ingegaan op de verschillende facetten van de taalkunde.

II

Hieronder tref je een stukje aan van de heer of mevrouw Meijer, verschenen in het maandblad *Onze Taal* (jrg. 56, 1987, p.77). De auteur signaleert een probleem in het voorlezen van nieuwsberichten, en stelt daarvan een bepaalde diagnose. Beoordeel deze diagnose in het licht van datgene wat we in dit hoofdstuk gesteld hebben over de organisatie van informatie. In welke mate ben je het eens met de diagnose van de heer of mevrouw Meijer, en voorzover niet: wat voor alternatieve remedie(s) zou je adviseren? Schrijf een brief naar *Onze Taal* (van ongeveer 40 regels), waarin je je alternatief beargumenteert.

*Zinsaccenten**A. Meijer, Voorschoten*

Het valt mij op dat in gesproken tekst het accent door de spreker vaak op het verkeerde woord gelegd wordt. Ik zou hierop willen reageren met de slagzin 'Een goed accent kost geen cent!'

5 Veel radio- en televisie-omroepers menen het accent in een zin te moeten leggen op een manier die de indruk wekt dat ze blij zijn die zin achter zich te hebben gelaten!

Want wat doen ze vaak? Ze leggen het accent op het laatste woord, dat dan met enige nadruk hun zin afsluit en als het ware te kennen geeft: 'Ziezo, daar ben ik van af!'

10 Enkele voorbeelden (het verkeerde accent van de nieuwslezer is gecursiveerd):

– 'De PTT had een goed jaar in 1985 en voor het eerst werd een winst van meer dan een miljard gulden *geboekt*.'

15 Dit lijkt me een onjuiste accentuering. Immers, men mag aannemen dat het voor de mensen eerder nieuws is dat er een winst van een miljard gulden was, dan dat die winst ook nog *geboekt* is! De zin klinkt overtuigender als volgt:

20 'De' PTT had een goed jaar in 1985 en voor het eerst werd een *winst van meer dan een miljard gulden* *geboekt*.'

– 'De olijeprijzen zijn gedaald, waardoor veel gasverbruikers minder hoeven te *betalen*.'

Het belang van deze mededeling is niet het betalen – dat doen we toch wel – maar het *minder* betalen. Dus:

25 'De olijeprijzen zijn gedaald, waardoor veel gasverbruikers *minder* hoeven te betalen.'

Als we de Algemene Nederlandse Spraakkunst erop naslaan, dan lezen we over het zinsaccent het volgende:

‘In een groot aantal zinnen worden de informatief minder belangrijke elementen vóór de elementen met een grotere informatiewaarde geplaatst.’ (blz. 913) en:

‘Als de zin *geschreven of gedrukt* wordt, staat het minder belangrijke links van datgene wat informatief een grotere waarde heeft. Daarom noemen we dit verschijnsel het *links-rechts-principe*. Wordt de zin gesproken, dan draagt het informatief belangrijkste element in de regel het zinsaccent, dat wij hier definiëren als het voornaamste accent in de zin.’

Welnu, dat doen dan veel radio- en televisie-omroepers verkeerd (en zij niet alléén!).

Nog enkele voorbeelden (een uurtje luisteren is voldoende voor een eendeloze rij):

– ‘De staatssecretaris is met een voorstel naar *buiten* gekomen.’

dit moet zijn:

‘De staatssecretaris is met een *voorstel* naar buiten gekomen.’

– ‘In Nieuw-Caledonië zijn een aantal mensen gearresteerd wegens wapensmokkel naar *Nieuw-Caledonië*.’

beter lijkt:

‘In Nieuw-Caledonië zijn een aantal mensen gearresteerd *wegens wapensmokkel* naar Nieuw-Caledonië.’

– ‘De Zuidafrikaanse regering heeft nog niet gereageerd op het feit dat Winnie Mandela naar een andere verblijfplaats is *overgebracht*.’

waarom niet:

– ‘De Zuidafrikaanse regering heeft nog niet gereageerd op het feit dat Winnie Mandela naar een *andere verblijfplaats* is overgebracht.’

Mijn overtuiging is, dat een goed accent geen cent kost.

III

Onderstaand verslag van de wereldkampioenschappen hardrijden op de schaats voor dames in 1989 maakt op sommige plekken een enigszins onsamenhangende indruk. Er is één zin die in het bijzonder bijdraagt aan die indruk. Dat heeft te maken met de manier waarop de informatie in die zin georganiseerd is. Geef aan om welke zin het gaat, leg uit wat precies het probleem is en stel verbeteringen voor.

Lapoega, de Russische deelneemster, demonstreerde dat de Russen goed getraind zijn op de 1500 meter. Ze liet iedereen achter zich op deze afstand. Presteerde ze op de overige drie afstanden matig, niet één keer bij de eerste tien, op de 1500 meter blonk ze uit in klasse. Door de winst op deze afstand behaalde ze toch nog een tiende plaats in het eindklassement.

Het was de 1500 meter die Van Gennip de das omdeed. Het was ook de

afstand waarop zij had willen schitteren. Na de eerste dag stond ze op een zesde plek in het tussenklassement, dus zou ze een sterke tweede dag moeten rijden om nog bij de eerste drie te kunnen eindigen. Kleemann was haar tegenstandster op de 1500 meter en deze opende goed. Halverwege kwam Van Gennip echter terug.

De Waarheid